

asszonyom”-tól (Császár Miklósnétól, aki Lánzsérban élt) 50, magától a vármegyétől 25, a győri püspöktől pedig 20 jobbágyembert kér a munkák elvégzésére.¹⁵

Természetesen a bejárás hitelesített, lepecsételt jegyzőkönyvét eljuttatták Sopron vármegye akkori vezetőségének a további intézkedések végett.

Nagyon tiszteletre méltó munkát végeztek a XVI. század második felében élt Sopron megyei nemes urak a folyó itt bemutatott védelmében. Azonban tevékenységük – mint feljebb taglaltuk – csupán egy csepp volt a tengerben. Pontosabban a Rába vizében.

Fülöp László

Tanárky Gedeon és 1838. évi pesti árvízi naplója

Az „*ifju szép Pest*”-et, az ország fővárosának tekintett Duna menti várost 1838 márciusában szörnyű csapás érte. A hömpölygő jeges áradat 13-án este 9 órakor, felülemelkedve a váci töltésen, áttörte a korábban homokból és trágyából emelt ideiglenes gátat, s a medréből kilépő Duna szennyes hordalékával hatalmas pusztítást okozva, elöntötte a védtelen várost. Bár a Pest-Budát elöntő vízár néhány napig tartott csupán, mégis szörnyű rombolás járt a nyomában, súlyos károkat, s számtalan személyes tragédiát okozva. Romba döntött otthonok ezreit és több tízezer, reménytelenségbe taszított életet hagyott maga után a városon szétterülő hömpölygő áradat. Sok ezer, házáat, egész addigi élete munkáját, minden vagyonát elvesztő, földönfutóvá vált család¹ soha nem tudott többé talpra állni. Noha a város tulajdonképpeni belső magját adó Belváros és Lipótváros sok háza is megrongálódott vagy teljesen összedőlt, az igazi pusztítást a város külső kerületei, Teréz-, Ferenc- és Józsefváros szenvedték el. A szilárdabb alapokra épült belvárosi középületek és emeletes magánházak többsége, melyekben az árvíz ideje alatt igen sok hajléktalan zsúfolódott össze, zömmel sikeresen átvészelte a katasztrófát. Ugyanakkor a belvárosi nagyobb épületek közül – talán jelképszerűen – éppen a reformkori Pest két meghatározó, tekintélyes épülete szenvedte el a legjelentősebb károsodást.² Az egyik a vármegyei közigazgatás székhelye, legfontosabb

15 Ezek a számok eltérnek, jóval kevesebbek, mint a novemberi megyei gyűlésen tervezett és rögzített adatok, amelyek több mint 300 személyről szóltak.

1 A legújabb kutatások szerint 50–60 000 főre becsülhető azoknak a károsultaknak a száma, akiket az árvíz tett hajléktalan földönfutókká. A korabeli sajtó szerint a vízár következtében mintegy 22 000 ember mindenét elvesztette. *Faragó Tamás: Katasztrófa és társadalom. Az 1838. évi árvíz történetének vázlatja.* In *Faragó Tamás* (szerk.): *Pest-budai árvíz, 1838. Bp., 1988. 29. /Fejezetek Budapest múltjából 5./*

2 *Trattner János: Jégszakadás és Duna kiáradása Magyar Országban, 1838. évi bojtmás haván.* Buda, 1838. II. füzet. 147.; Jelenkor 1838. 25. szám. márc. 28. 96.; Hazai's Külföldi Tudósítások 1838. 24. szám. márc. 24. 177. E helyütt említjük meg, hogy a Pestet sújtó szerencsétlenség kapcsán az épületekben esett károkat tételesen felsoroló listákban, illetve a jeges ár pusztításait taglaló tanulmányokban nem történik említés a szépülő Pest egyik legrégebbi ékkövének tartott, kimondottan a városi polgárság szórakozását szolgáló egykori lövölde kálváriájáról. Ez a pompás épület is menedékkéül szolgált kezdetben a sorsüldözött menekült családoknak az árvíz napjaiban. *Asztalos Miklós: Az árvíz története.* In *Némethy Károly* (szerk.): *A Pest-Budai árvíz 1838-ban.* Budapest, 1938. 42. A Zambelli András által tervezett, 1824-ben, az egykori Széna (ma: Kálvin) tér közelében, a mostani Királyi Pál (korábban Lövész vagy Lövöldöző utca, németül: Schützen Gasse) utcában (Budapesti utcanevek A–Z. Szerk.: *Ráday Mihály.* Budapest, 2013. 34.) átadott épületet az 1838-as árvíz elpusztította, de 1840-ben újjáépítették. *Zádor Anna-Rados Jenő: A klasszicizmus építésze Magyarországon.* Budapest, 1943. 322.

intézményeinek és vezető tisztviselőinek központja, a már ekkor vezérmegyének tekintett Pest-Pilis-Solt székházának régebben épült „ócska szárnya” a Gránátos utcában. Falai annyira megrepedeztek, hogy gerendákkal kényszerültek azokat a víz levonulása után alátámasztani, s hamarosan le is kellett bontani. Hasonlóan a vármegye kuriális házához, a legfelsőbb bírósági fórum, a Királyi Táblából és a Hétszemélyes Táblából álló Magyar Királyi Curia patinás barokk épülete is „romladozó állapotba” került. Hosszú időre alkalmatlanná is vált az egykori Szeleczky-ház a két kúriai bíróságban addig folytatott igazságszolgáltatási tevékenység folytatására.

A most közlésre kerülő naplórészlet szerzője, a 23. életévében járó ifjú Tanárky Gedeon mint Somssich Pongrác királyi személynök joggyakornoka, valószínűleg nagy úr volt a jurátéria egyéves időszaka alatt, aki akkor úgy érezhette: övé a világ. Azáltal, hogy fölesküdt a királyi tábla jegyzőjének (juratus tabulae regiae notarius), a fiatal jogász élte a jurátusok gondtalan életét. Mindkét hivatalhoz személyesen kötődött. Jól ismerhette a két intézmény működését és hivatalnokai karát, hiszen korábban, szintén „patvarista”-ként a törvénygyakorlatát Földváry Gábornál, Pest-Pilis-Solt vármegye másodalispánjánál (subvicecomes) végezte, jurátusként pedig szívesen látogatta Pest megye közgyűléseit, noha a joggyakornokoknak hivatalból nem volt kötelességük a megyegyűléseken való rendszeres részvétel.

Árvízi naplója azért különösen érdekes számunkra, mert annak lapjait olvasva a pesti árvízi védekezésben kiemelt szerepet vállaló két fontos tiszt-

A lipótvárosi Kereskedelmi Kar környéke az 1838-as árvíz idején, Georg Scheth és Klette Károly litográfiája (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

A pesti Városháza tér az 1838-as árvíz napjaiban, Szakmáry József litográfiája (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

viselő személyiség, a megyei közigazgatásban vezető szerepet betöltő másodalispán és a nádor által kinevezett királyi biztos – kiket személyesen is jól ismert a fiatal joggyakornok – árvíz alatti ténykedéséről tudhatunk meg néhány, eddig még nem ismert apró részletet. Ugyanakkor talán az sem érdektelen, hogy a napló lapjait olvasva hírt kapunk egy királyi főtisztviselő, a személynök irodájában ténykedő némely, maguknak később komoly tekintélyt kivívó ügyvédek fiatalkori szerepléséről is. Némi fantáziával képet is alkothat magának a kései olvasó a napló írójának érdeklődéséről, szórakozási szokásairól és ismeretségi köréről. Nyilván nem a véletlen műve, hogy a felesketett ügyvédbojtár „*árvízi vizitútja*” során felfigyel Telepi, az ismert színész vergődésére, hiszen Tanárky a pesti színházi előadásokat sűrűn látogatta. Az ismerős házai, melyekről említést tesz naplójában, nyilvánvalóan olyan fontos igazodási pontok, amelyekhez különböző okokból személyesen is kötődött, s melyekben hivatali tevékenysége közben vagy szellemi igényeit kielégítendő, gyakran megfordult. A királyi Kúriánál dolgozó, keresett ügyvéd, Kendelényi Károly sem lehetett ismeretlen számára, s mint fiatal, kultúrára szomjúhozó ügyvédjelölt, minden bizonnyal jól tudta, hogy az általa említett „*Kulcsár-ház*”-ban lakik az egyik politikai hírlap kiadója, Kultsár István özvegye.

Tanárky Gedeon (Nagykőrös, 1815. okt. 26.–Budapest, 1887. nov. 23.) igen művelt és tehetséges értelmiségi (honorácior) családból származott. A jeles família több képviselője is komoly tudományos, illetve szépirodalmi tevékenységet fejtett ki. Apja, Tanárky János (1781–1842) református lelkész Gárdonyban, majd a pesti egyetem orvosi karán és később Bécsben tanult; 1811-ben Pesten orvosdoktorrá avatták. 1831-től Nagykőrös város főorvosa. Szépirodalmi és fordítói munkássága jelentős.³ Testvére, Sándor (1784–1839) hadtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi munkásságáért először levelező, majd 1838-ban rendes tagjai közé választotta. Cikkei a *Tudományos Gyűjteményben* és a *Magyar Tudós Társaság Évkönyveiben* jelentek meg. Buzgón tevékenykedett a hadtudományi műszavak magyarosítása terén. Őt bízta meg az akadémia a hadtudományi szakszótár szerkesztésével, de annak megjelenését már nem érthette meg.⁴ Sándor fia, Gedeon unokatestvére, Gyula (1815–1886) gazdasági szakíró volt. Önként vállalt száműzetése alatt az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc bukása után a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak lett a titkára (1859–1860). 1860-ban Londonban, majd később Torinóban, Kossuth hűséges követőjét személyi titkáráként alkalmazta. Különböző szakfolyóiratokban jelentek meg gazdasági témájú cikkei.⁵ Gedeon fiatalon elhunyt öccsének, Györgynek (1824–1849) kéziratban fennmaradt és nyomtatásban megjelent írásai is szintén figyelemre méltó írói vénára utalnak.

Gedeon középiskolai tanulmányait szülővárosa, Nagykőrös református gimnáziumában végezte. Ezután 1831–1836 között a pesti egyetemre járt. Jogi tanulmányait befejezve 1836. augusztus 20-tól 1837. május 28-ig az ügyvédi rendtartás által előírt patvaristai joggyakorlatot Földváry Gábor Pest megyei másodalispán mellett végezte. Ezt a közel 10 hónapos időszakot addigi élete „*szebb szaká*”-nak nevezte naplójában. A családnál uralkodó patriarchális légkörre és hazafias szellemre, valamint a magyaros vendégszeretetre jó szívvel tekintett vissza. A Földváry-házról följegyzi, hogy „*igazi magyar, szíves, külső ál míveltség*

3 Tóth Lőrinc: Emlékbeszéd Tanárky Gedeon felett. MTA Emlékbeszédek V. Budapest, 1888; Pálmány Béla: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Budapest, 2002. 880.

4 Ács Tibor: „Hadi műveltségen épült nemzeti önállóság”. Tanárky Sándor a hadtudományokról. In *Uő: A reformkor hadikultúrájáról*. Piliscsaba, 2005. 177–178.

5 A Kossuth-emigráció szolgálatában. Tanárky Gyula naplója (1849–1866). S. a. r.: Koltay-Kastner Jenő. Budapest, 1961. 10–15, 21.

’szeszesség nélküli ház”. Szívébe zárta a ház urát, a határozott és erős akaratú másodalispánt, akiről személyes hangvételű naplójegyzeteiben is csak a legnagyobb elismerés hangján emlékezik meg. Fontosnak tartja róla megjegyezni, hogy „*az ispány házi körben mulatságos, hivatalban serény ’s energicus, jó indulatú, ’s elvű hazafi, ’s ezen elveknek tetteleg gyakorlója*”. Földváry is nyilván megkedvelte az igyekvő és szorgalmas ifjút, hiszen „*elbocsátó szép üzeneté*”-ben, a patvaristai törvénygyakorlatot igazoló, 1837. április 14-én kelt, általa kiállított bizonyítványban csupa szépet és jót ír a nála gyakorló Tanárkyról.⁶ Kölcsonösen rokonszenvet érezhettek egymás iránt, különösen erős lehetett az ügyvédjelölt ifjú ragaszkodása szeretve tisztelt egykori főnökéhez. Elképzelhető, hogy a megye egyik első embere továbbra is figyelemmel kísérte távolról az ifjú joggyakornok pályafutását. Talán nem a véletlenen múlt tehát, hogy a szeretett városáért aggódó másodalispán és az immár jurátus Tanárky összefutottak a várost ért tragédia napjaiban. A talpraesett és a megyeházán is otthonosan mozgó ifjú a vízzel elöntött városban nézelődve föltehetően maga kereshette fel Földváryt, korábbi principálisát és családját, segítségét fölajánlva. Ezért lehetett olyan jól értesült a fiatal joggyakornok az alispán és családja körülményeit illetően az árvíz ideje alatt. Az ügyvédbojtár a kilenc nap alatt, amíg naplójában a Duna pesti kiöntését tárgyalja, többször is említést tesz a családról. Az alispán lakóján március 17-én a még vízben álló külső városrészeket, József- és Terézvárost keresik föl. Megrázóan ecseteli az ott látottakat, s megdöbben a sok összeomlott ház látványától. Később onnan már lóháton ülve teheték meg az utat Földváryval és Eckstein Adolfal az Üllői út felé, a mai Ferencvároson keresztül, amely már egészen az akkori város határában volt. Az oda vezető úton is végig mindenütt csak romokat láthatott a szemlélődő fiatalember. A pusztulás látványa és a szegény emberek tragédiája alaposan fölkarvarja; szinte alig találja a szavakat a megrázó sorscsapás leírására. Mélységes szánakozással eleveníti föl annak az egyszerű favágónak segedelemért esdeklő fájdalmas kiáltozását, aki – kellő pénz híján – szeretett gyermekét hiába próbálta biztonságba helyezni az irgalmat nem ismerő, kapzsi csónakosok hajóján.

Tanárky Gedeon 1837. április 22-én Szőgyény László (1806–1893) táblai ítélmester mellé királyi táblai jegyzőnek. Nem sokkal ezután elfogadta Lónyay János, Bihar vármegye főispáni helytartójának ajánlatát, aki titkári állást kínált fel neki. Feladatköréhez tartozott a bihari megyegyűlések rendszeres látogatása, az adminisztrátort elkísérni hivatali útjaira, a látogatók fogadása és egyéb bizalmas teendők végzése. A titkoknaplójában meglehetősen kedvező képet fest munkaadójáról, noha tisztában volt azzal, hogy „*ő ugyan a kormány embere*”. Emberként mégis tisztelte, hazafiságát sem vonta kétségbe. A néhány hónap alatt, melyet Lónyay mellett

Földváry Gábor,
Perlaszka Domokos metszete
(Hazucha [szerk.]: Buda. Színművek’ zsebkönyve. Pest, 1839)

⁶ Földváry Gábor alispán bizonyítványa Tanárky Gedeon részére törvényszék gyakorlatról 1837. ápr. 14. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. C85 Tanárky család iratai. II. kötet. Bizonyítványok és egyéb oklevelek 17.

töltött, gyakran fordult meg a család kastélyaiban, így a Bihar megyei Nagykágyán és a Bereg megyében lévő Lónyán. Meghitt, bensőséges kapcsolat jött létre az ifjú jogász és a népes család tagjai között, a két serdülő korú Lónyay-fíú, Albert és Menyhért, valósággal rajongott érte. 1840 nyarán velük együtt egy hónapos erdélyi körutat tett, hogy megismerje végre az oly annyira látni vágyott, szeretett testvérházát. Szinte magától értetődő tehát, hogy az árvízi rettenet napjaiban Tanárky volt kenyéradó gazdájáról, az immáron fontos bizalmi tisztségre, az árvízvédelmi intézkedések és a mentési munkálatok megszervezésére kinevezett királyi biztosról is megemlékezik naplójában, ha kissé szűkszavúan is.

Tanárky Gedeon idős korában
(Magyar Nemzeti Múzeum,
Történelmi Képcsarnok)

A harmadik fontos „közéleti szereplő” egy főtisztviselő, akit árvízi naplójában megemlít, az idő szerinti hivatali főnöke, a Hétszemélyes Tábla tekintélyes elnöke. Az adott évi húsvét utáni perszakasztól 1838. május 2-ig Somssich Pongrác mellett működött hites jegyzőként. E gyakorlat végén, 1838. június 4-én ügyvédi vizsgát tett.⁷ Érdekes módon a személynök mellett töltött jegyzői tevékenységéről nem sok szót ejt a naplói. Korábbi naplóbejegyzéséből ugyanakkor megtudhatjuk, hogy milyen körülmények között kellett munkáját végeznie a személynök oldalán. „*Pesten vagyok, egy új életnembe, [...] a' Personalisnál Jurátus, ez egy kaszárnya – vagy Collegiumi forma élet [...]. A' sötét szobába, mocskos büdös, szűk, sötét folyosó vezet, hol külömben, ha a' mellék szobában az inasok nem lármáznak, csendesség van, mivel Collegáim többnyire az első szobákba tanyáznak.*”⁸ Ez a sötét színekkel fölvázolt utalás a kollegiumi életformára minden bizonnyal az akkori királyi Curia hivatali helyiségeinek az állapotát minősíti, az ottani rossz munkakörülményekre, az ügyvédi és jogász pályára készülő királyi táblai jegyzők hivatali

helyiségeinek az állapotára vet rossz fényt. Az ekkorra már az ellenzék körében népszerűtlen személynök árvíz ideje alatti tevékenységéről sem jegyez föl semmit naplójában. Ezt talán a rokonszenv teljes hiányával is magyarázhatjuk, hiszen Somssichról ekkor már köztudott volt konzervatív elkötelezettsége, a hatalommal szembeni lojalitása. Annál nagyobb rajongással emlékezik meg a már Erdélyben és Magyarországon is perbe fogott Wesselényi Miklós báró embermentő tevékenységéről: „*Wesselényi mint egy Isten jár a' nyomorok bokrai közt!*” Így fejezi ki az ifjú joggyakornok a kormány által üldözött báró iránti tiszteletét és együttérzését. Bár ő maga személy szerint a mentésben nem vesz részt, inkább szemlélődik, ugyanakkor a legnagyobb elismeréssel emlékezik meg azokról, akik nem voltak restek, s az életüket is kockára tették a bajbajutottak megmentése érdekében.

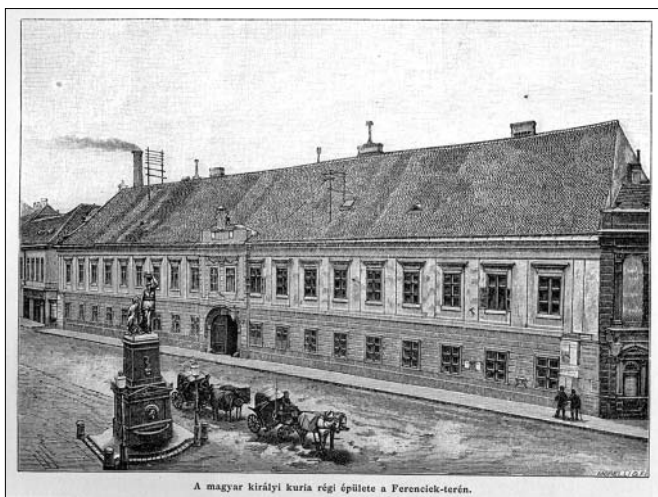
Felvetődik a kérdés, hogy vajon melyik házból indult csónakon „*árvíznéző*” körutazásaira, hogy szemrevételezze a városban tomboló jeges ár szörnyű hatását? Hol tartózkodott „*collegái*”-val az árvíz napjaiban? Vajon melyik épületre utalt Tanárky, amikor hitelesen tu-

⁷ Pálmány B. 2002. 880–882.

⁸ Tanárky Gedeon naplója, Pest, 1837. nov. 17. Magyarországi Református Egyház Dunamelléki kerületének Ráday Levéltára (Ráday Levéltár) C/85 XXIII. 3. (Ifjúkori napló.)

dósított a „házuknál” a pincékbe és kanálisokba is betóduló vízről, amely már az istállókat és az „alsó szállásokat [...] mind elöntötte”? Azt tudjuk, hogy Somssich Pongrác pesti lakása az Urak utcája (a mai Petőfi Sándor utca) 616. számú házban volt. Nyilván annak is volt pincéje, de az nem valószínű, hogy több istállója is volt. Egy hatalmas épület lehetett csak Tanárky és ügyvédjelölt társainak tartózkodási helye, egy olyan óriási, emeletes építmény, amelyhez több istálló és nagy belső udvar is tartozott. Ilyen volt – a megyeháza épületegyüttese mellett – a Curia hosszú épülete a Barátok piacán. Annak a háznak a földszintjén azonban tudomásunk szerint nem voltak lakószobák. Konyhája és szakácsa viszont volt; a szerző korábbi naplójegyzeteiben maga ad számot arról, hogy a joggyakornokok napi ebédje négy tál ízletes ételből állt. Korabeli följegyzések szerint a Curia épületéhez közel eső Barátok piaca a város egyik legmagasabban fekvő térsége volt, ahová az első napokban még nem ért el a víz. Ezt kihasználva az élelmiszerárusok valósággal előzönlöttek a teret, a ferences templom előtt ökröket vágtak, s vadhúst is árusítottak.⁹ Erről vajon miért nem számolt be Tanárky, ha a szomszédos házban húzódtott meg? És – ha valóban abban az épületben vészelte át az árvizet – miért nem tartotta fontosnak, hogy hírt adjon főnöke nemes gesztusáról? Tudnia kellett arról a személynöki irodában, hogy a házban már 13-ától mintegy 400 fő talált menedékre az árvíz napjaiban.¹⁰ A Curia épületében elhelyezett menekültek ételmezéséről kezdetben Végh Ignác, a Királyi Tábla nádori ítélőmestere (1789–1842), majd Somssich Pongrác gondoskodott.¹¹

A korabeli sajtó úgy értesült, hogy a kritikus napokban a personalis a szerencsétlenek részére a „maga költségén” naponta három mázsa marhahúst, kenyeret és főzeléket vettetett. Sőt, együttérzése és figyelmesége odáig terjedt, hogy – amint erről a korabeli újságok is megemlékeztek – „maga tulajdon lakásán is asztalánál mindenkit szívesen megvendégelni méltóztatott”.¹² Erről ne tudott volna, s ha tudott, miért nem számolt be a máskülönben olyan jól értesült Tanárky? Talán mégsem

A régi Királyi Curia épülete, amelyben Tanárky Gedeon átvészelte az árvíz napjait, Morelli Gusztáv fametszete (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény)

9 Asztalos M. 1938. 25.; Tonelli Sándor: Nagyapáink Pest-Budája. Budapest, 1944. 32.

10 Trattner J. 1838. II. f. 209.

11 Asztalos M. 1938. 42.

12 Jelenkor 1838. 32. szám. ápr. 21. 126.; Hirnök 1838. 33. szám. ápr. 23. 131. (Átvétel a Hazai és Külföldi Tudósításokból.) Egy kimutatás szerint a kir. Curia épületében menedéket találó szegények ételmezésére összesen 127 forintot és 30 krajcárt fordított a personalis. „B. Pesti károsultakra jó lelkű adakozó Somsich Pongrac/838”. Jegyzéke Azon pénzbeli kiadásoknak, mellyeket a Pesti Nagy Víz áradás alkalmával a Kuria épületében fel vett szegények számára a Méltóságos Personalis Úr parantsolatjából tettem. Az 1838. márc. 30-án kelt kimutatást Jancsó Károly, a Curia kiadója (expeditora) látta el kézjegyével. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára XIII. 29. Saárdi Somssich iratok 8. d.

a Curia épületében tartózkodott a hiteles szemtanú az árvíz napjaiban? Ezt talán némileg alátámasztani látszik az a tény, hogy a már említett följegyzésében a fiatal joggyakornok név szerint nem említi esztelneki Jancsó Károlyt, aki a királyi kúria expeditora volt. Ezzel szemben fontosnak tartja kiemelni, hogy Somssich személynök irodáját Halász Kálmán kiadó igazgatta. Ezek szerint főként vele mint a személynök tisztviselőjével volt közvetlen munkakapcsolata neki és kilenc jurátus társának. A jeles dabasi Halász családból származó, igen fiatalon (1839. november 19-én) Pest-Pilis-Solt vármegye táblabírájává kinevezett és élete virágjában elhunyt Halász Kálmán (1810–1841) az 1832/36-os országgyűlésen a „*kitünőbb országgyűlési ifjak*” közé tartozott, akit Szemere Bertalan és Pulszky Ferenc is kitüntetett barátságával.¹³ A „*szép tehetségű szónok*” bátor felszólalásával Pest vármegye közgyűlésén a borsodi származású királyi táblai jegyző, Szűcs Miklós elismerését is kiáltotta.¹⁴

A virágzó várost ért szörnyű veszteségek, s a romos épületek láttán a naplóíró kétségbeesése és borúlátása a jövőt illetően szerencsére nem igazolódott be. Pest, mint porából föléledett és újjászületett fönix madár, hamarosan magára talált, s látványosan gyorsan épült újjá. József főherceg nádor már április 21-én elrendeli a Nemzeti Múzeum építésének folytatását, néhány nappal később, 29-én pedig Pest vármegye közgyűlésén határozatot hoztak a vármegyeház leomlott szárnyának újjáépítésére. Július végén már meg is kezdődött az építkezés. Miután Pest város Szépítő Bizottmánya május 14-én megszüntette az építési tilalmat, azonnal elkezdődött a lázas építés a Gránátos utcában.¹⁵ „*Mintegy büvösség által emelkedtek földből a' falak, a' hol rövid idő előtt borzasztó omladékchaosz feküdt, nem sokára pompás épületek állottak [...]*”¹⁶

Tanárky Gyula naplójegyzetei, amelyekből most kiemeltük a pesti árvízre vonatkozó részeket, a Ráday Levéltár gyűjteményében található.¹⁷ A lírai hangvételű, élvezetes, szép stílusban megírt napló szövegéhez lényegében nem nyúltunk hozzá, a régies írásmódot megtartva, azt eredetiben, az eredeti írásjeleket és hiányjeleket meghagyva tesszük közzé. Csupán a szerző által előszeretettel gyakran használt gondolatjeleket hagytuk el a szövegből. A nagy- és kisbetűk esetében is alkalmazkodtunk a napló írójának értékrendjéhez, hiszen kétségtelenül a tisztelet megnyilvánulásának kell tekintenünk, amikor például kedves egykori főnökét „*Földváry Alispán Ur*”-ként említi. A hiányzó írásjeleket, vesszőket, pontokat, idézőjeleket szögletes zárójelbe téve kipótoltuk, hasonlóan jártunk el a lerövidített szavak esetében is. Az elavult, ma már másként használt szavakra szögletes zárójelbe zárt felkiáltójellel utalunk.

Losonczy Tóth Árpád

---

13 *Pulszky Ferenc*: Életem és korom. I. Budapest, 1958. 101.; vö. Halász Kálmán levele Szemere Bertalanhoz. 1834. dec. 14. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Levelestár.

14 Szűcs Miklós naplója, 1839–1849. S. a. r.: *Kilián István*. Miskolc, 1981. 87, 99–100.

15 *Sántháné Antal Sára-Fodor Berta*: Árvízi krónika. In *Faragó Tamás* (szerk.): Pest-budai árvíz, 1838. Budapest, 1988. 384, 390, 392.

16 *Trattner J.* 1838. II. 226.

17 Magyarországi Református Egyház Dunamelléki kerületének Ráday Levéltára (Ráday Levéltár) C/85 XXIII. Tanárky Gedeon naplója 3. Ifjúkori napló (1835–1848). 1–588 p. 204x127 mm-es füzetlapokból összeállított köteg, mindkét oldalon sűrűn teleírva. Naplójának erdélyi utazási élményeit megörökítő, nyers változatú része korábban már megjelent, annak a *Társalkodó* című lapban 1840–1841 folyamán, 14 folytatásban közölt, letisztított változatával együtt. *Losonczy Tóth Árpád*: Tanárky Gedeon és erdélyi útinaplója (1840). In *Miskolczy Ambrus–V. András János* (szerk.) *Magyar utazók a Duna-tájon*. Tanárky Gedeon és Fenichel Sámuel útleírásai. Budapest, 2006. 9–166.

Függelék

Tanárky Gedeon:

„A vízözön után szomorú Pestnek képe ...”

Kiadatlan naplórészlet az 1838-as pesti jeges árról

Martius 14. Szerda. d. u. 2 óra. E pillanatban Pestnek borzasztó képe van; a Duna jege az éjszaka el indult, 's a' vonott töltések daczára is, majd az egész várost el öntötte. Festőileg érdekes volt a' városnak mult éjjeli állapotja, a' félre vert harangok bódító hangja, öszveolvadva a' kétségbesés (!) jajaival, a' futkározó nép, kocsis, ló zavarja; 's a' hold és fáklya világba tükrödő, uttzákon rohanó víz, - nagyszerű jelenetet képezének.

Ma a Váci,¹⁸ Kígyó,¹⁹ Dorottyia,²⁰ 's az egész alsó város uttzái több öles vízben borítvák, 's rajtok ladikokon, kompokon járnak, 's a' bensorultaknak részint eleséget, részint szabadítást nyujtanak. A' víz éppen most kapunkig jött, de a Barátok piattza²¹ felé még szabad járás van. A' pinczékben, boltokban, 's ház omlásokban okozott károk, már is ki számíthatatlanok, s ha itt is így! hát a Duna alsó részein milly borzasztó veszély lehet most?! Félek hogy otthon is a' föld árja károkat fog okozni.

Estve 8 óra. A' víz nőttön nő, a' kétségbe esést, az inséget, 's a' veszély egyes iszonyait, le irni lehetetlen. Láttam embereket, kik ben vesztett vagyonaikat, siratták, láttam gyermeke vesztett jajgató anyákat; s egy fa vágot, ki örültkén dühöngött az öt fel fogadni nem akaró csonakosok ellen, gyermekét akarván meg szabadítani, 's ordítózá; „az én gyermekem nekem olyan drága mint a Császáré! [”] Láttam egy vízből húzott aszonyt, félig halva, 's több gyermeket ilyen állapotban. Csolnak kevés, átaljában semmi rendelkezés. Hallom Lónyay van ki nevezve Comissariusnak,²² de ő is mit tehet? Wesselényi²³ ladikon jár segítségül, 's vízbe gázolva hurczolja ki a fulladózókat. Láttam Telepit,²⁴ miután az első emeletből le ugrott, 's el ázva jött a' Színházhoz, mellyhez szinte közel van az árvíz, - ezt csak én láttam!²⁵ Hát a külső városok vízöntötte düledező apró házai közt milly szív repesztő jelenések le-

18 Váci utca - Waitzner Gasse (V. Belváros). *Ráday M.* 2013. 605.

19 Kígyó utca - Schlangen Gasse (V. Belváros).

20 Dorottyia utca (V. Lipótváros). Korábban: Dorothea Gasse, Maria Dorothea Gasse. *Ráday M.* 2013. 201.

21 Lényegében a mai Ferenciek tere és tágabb környezete a Belvárosban (V. kerület). Korábbi elnevezései: Ferenciek tere (Franciskaner Platz), Barátok tere (Mönchen Platz). *Ráday M.* 2013. 230.

22 Lónyay János (1796–1859) politikus, Bihar és Bereg vármegye főispáni helytartója. *Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848. I.* Budapest, 2011. 1014. (Továbbiakban: *Pálmány B.* 2011.) József nádor március 14-én őt nevezte ki királyi biztosnak az árvízzel kapcsolatos hatósági intézkedések összehangolására. *Asztalos M.* 1938. 36. Comissarius (lat.) - biztos. Az árvízvédelmet irányító királyi biztosság a vármegyházából szervezte a mentési munkálatokat. A' pesti nagy árvíz. Rajzolatok a' társas élet s Divatvilágból 1838. I. 23. szám. március 22. 174.

23 Wesselényi Miklós, báró (1796–1850) politikai író, a magyarországi és erdélyi ellenzék vezéralakja.

24 Telepy (máshol: Telep; eredetileg Telepianovics) György (1797–1885) színész, festőművész, színházi technikus, drámaíró és fordító, Telepy Károly tájképfestő apja.

25 Művésztársa és barátja, Szilágyi Pál időskori visszaemlékezésében megemlíti, hogyan rögtönzött Telep a díszletekből tutajt, s hogyan menekítette ki családját a veszélyesnek ítélt színházépületből a Kerepesi (ma: Rákóczi út, VII. Erzsébetváros) úton keresztül. *Szilágyi Pál: Egy nagyapa regéi unokájának.* (Kor-, jellemrajzok a régi színvilágból). Megjelent a *Nefejejts* 1859–60. évi számaiban folytatásokban. Szerk.: *Bódis Mária.* Budapest, 1975. 132.

hetnek! A' jelenet borzadalmát neveli, a' borult ég, sűrű havazás homálya, szóval leirhatatlan a' hatalmas elem ereje.

Martius 15. d. u. 2 óra. A' veszély még mindég irtóztatóan dühöng, a' házak canalisok, rakásra omolnak, - 's félő hogy egy pár nap alatt minden ház veszélyben forog. Földvályék szállásokról²⁶ a' teremekbe²⁷ hurczolkodtak, mivel az repedezni kezdett. Az élelem felette drága, sütt kenyér semmi áron sem kapható. Ma délelőtt conferentiák tartatnak,²⁸ István [fő]h[erce]g²⁹ itt kószált de sikerét még nem látni. Már házuknál is a' pinczék, canalisok színig meg teltek, sütt egy fél óra olta az udvarra is be öntött. Itt jo rövid időn szabadulást kell keresni.

D. u. 5 óra. A' víz pinczéinket, istalloinkat, 's az alsó szállásokat mind el öntötte, a' kapu padozatját fel turta, azt széllyel hányta. A' házban borzasztó zavar uralkodik, a kül világról nem tudok semmit.

Estve 8 óra. - Még folyvást veszélyben vagyunk, sütt a valóditól még most félhetünk; az udvar 4 lábnyira³⁰ vízzel van bórítva, és semmi jele az apadásnak. Két ízben ugyan el kezdett apadni, de ismét nagyobbra nőtt. A' lovakat nagy nehezen szabadithatták ki, kettő, dühös állat modjára fel rohant a lépcsőkön, 's a' Personalis³¹ előszobájába³² tartották meg

26 Tudomásunk szerint Földvály Gábor családjával az egykori Gránátos utcára (ma: Városház utca) néző régi, egyemeletes vármegyeháza első emeletén lakott, a vármegye által a tisztségviselő hivatalnokok részére fenntartott szolgálati lakásban. Felesége: Csilléry Klára (*?-†1844), gyermekei: Klára, Gábor, János, Erzsébet és József. Hiteles források híján nem tudjuk megnevezni az árvíz idején a megye székháza hátsó, az akkori Újvilág utcára (Neue Welt Gasse, ma: Semmelweis utca)) néző lakóépületének lakóit. Annyi bizonyos, hogy a vármegyeháza lakóegysége, valószínűleg Hofrichter József tervei alapján, addigra már elkészült (1829–1832). *Tóth Antal*: A pesti vármegyeháza. II. bőv. kiad. Budapest, 1990. 27–37. A vármegye rendei pártolták azt az elképzelést, hogy a vidéken lakó megyei tisztségviselők részére biztosítson szállást a megye a készülő új épületszárnyban. Fontosnak tartották, hogy azon „*Tisztségviselő uraknak, kiknek állandóan Pesten kelletik lakni, azoknak is, kik Hivatalból gyakran Pestre békülni, 's hosszassabban itt maradni tartoznak, a' Vármegye Házánál szállást nyerjenek [...]*” Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára. PPS vm. Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek. IV. 3/a/1 1168 1. kútfő/1829. Nem tartjuk valószínűnek, hogy Földvályék abban a lakószárnyban voltak elszállásolva, mert az az épülettömb nem sérült meg súlyosan az árvíz következtében. A híres színész, Déryné Széppataki Róza, több évtizeddel a megtörtént események után lejegyzett önéletrésében úgy emlékezik vissza az árvíz napjaira, hogy Földvály családjával mindjárt a Duna kiöntésének kezdetén elhagyta a várost, s „*kimentek falura*”. *Déryné Széppataki Róza*: Déryné emlékezései. S. a. r.: *Réz Pál*. Budapest, 1955. II. 267. Ennek a kései emlékezésnek a hitelességét azonban erősen meg kell kérdőjeleznünk; Tanárkynak kell hinnünk, aki azon frissiben jegyezte föl élményeit.

27 A pesti Vármegyeháza épületegyüttesének Hild János által tervezett középső részében (1804–1811) található „*nagyobb és kisebb Gyűlési Palota*”-ba, vagyis a közgyűlési terembe és a mellette lévő kisebb terembe költöztek át Földvályék, mivel a víz árja miatt a megyeháza Gránátos utcai épülete veszélyessé vált. *Tóth A.* 1990. 17–21.

28 Pest-Pilis-Solt megyének az árvíz idején, Pesten, a vármegyeházban elszállásolt vezetői, élükön Földvály Gábor másodalispánnal, az előállott súlyos helyzetben fölmerülő sürgős tennivalókat vitatták meg Lónyay János királyi biztossal, aki a veszély óráiban a nádorral közvetlen összeköttetésben állt, és az őt munkájában segítő helytartósági tanácsossal, gróf Desseffy Auréllal. *Asztalos M.* 1938. 72.

29 István főherceg (1817–1867), József nádor fia, 1847 és 1848 között Magyarország nádora. A veszély tetőpontján József nádor vette kezébe az árvízzel kapcsolatos ügyek irányítását, s 14-én, a reggeli órákban, fiát, István főherceget, csónakon átküldte Pestre. *Asztalos M.* 1938. 36.; *Sántháné-Fodor* 1988. 382. Az ifjú főherceg természetesen a vármegye közigazgatási központját, a vármegyeházát és a Curia-t is fölkereste.

30 Elavult, Magyarországon ma már nem használt mértékegység. 1 láb = 30, 48 cm. 4 láb = 121, 92 cm.

31 Personalis (lat.) - személynök. Igazságügyi főtisztviselő, aki a régi magyar alkotmányban a király személyének a képviselőjeként a Királyi Táblának (Királyi Ítéletőkönyv, latinul: Tabula Regia judiciaria), az ország legfontosabb bíróságának, az országgyűlésben pedig az alsó táblának volt az elnöke. Ebben az időben ezt a tisztséget Somssich Pongrác (1788–1849), Baranya vármegye kinevezett főispánja, Pest-Pilis-Solt vármegye korábbi főispáni helytartója töltötte be. 1839-ben államtanácsos, 1846-ban grófi címet kapott. *Pálmány B. I.* 2011. 665–666.

32 Somssich Pongrác királyi személynök hivatali helyisége az idő tájt a mai Ferenciek terén (Barátok tere) található egykori Magyar Királyi Curia hosszan elnyúló, egyemeletes barokk épületének első emeletén volt. Ezt az épületet, az ún. Szelezcky-házat, a tulajdonostól, Szelezcky Mártontól 1770-ben vásárolta meg a kincstár

őket. Sturman³³ tegnap reggel olta oda van, a' mint halottuk a' mult éjjel beteg öttsivel egy deszka tutaj tetején hált. Reviczky³⁴ és Ordody³⁵ sincsenek itthon. Eperjessy³⁶ egész délután két teknővel hordta az embereket ide oda.

Martius 16. d. e. 11 óra. Az éjjel ismét nőtt a' víz, de reggel óta valami keveset apadni kezd. Körülöttünk a házak dőledeznek, még ez a' ház sértetlen áll. A háznál található minden deszka, teknő, sütt ajtófelek már ladikokká vagynak formázva, 's ki s be járnak rajtok.

Estve 10 óra. Délután a' víz fogyni kezdett, 's végre estve hat óraker száraz lábom mehettem ki udvarunkból. Borzadály fogott el a látottakra! A nagy kaszárnya³⁷ tömve emberrel,³⁸

.....
a legfelső bíróság részére. Varga Endre: A királyi curia, 1780–1850. Budapest, 1974. 93. Eredetileg ún. Proviant-ház (élelemtár) volt. Rómer Flóris: A régi Pest. Budapest, 1873. 121. A személynöki szoba pontos elhelyezkedését a hatalmas épülettömbön belül Lissek Károly cs. k. mérnökség 1858-ban készült felvétele és rajza után tudtuk azonosítani. A ház emeleti részének alaprajzán jól látható, hogy az első szinten található összesen húsz ablakból kettő tartozott a személyes szobájához. A tágas szolgálati szoba a Curia épületének jobb szárnyán, egészen a sarokban volt. Magyar királyi Kúria. Meglévő Kúriaépület felmérési terve, emeleti alaprajz. Budapest Főváros Levéltára – XV.17. f. 331 – 38/5.

33 Sturman Ferenc (*?–†?) Tanárky Borsod megyéből származó jurátus társa volt a személynök mellett eltöltött fél éves időszak alatt. Ráday Levéltár C/85 Tanárky család levéltára, 1766–1932. XXVII. Tanárky Gedeonhoz írott hivatalos levelek, meghívók, feljegyzések 29. g. „Juratus Társaím a' Personálisnál”. Személyről közelebbit nem sikerült megállapítanom. Föltehetően az ózdi és zádorházi Sturman család egyik tagjáról van szó.

34 Reviczky Aurél (1817–†?) Tanárky Gedeon Árva vármegyéből származó joggyakornok társa volt a személynöknel. A naplóíró följegyzése szerint a „kaszárnya – vagy Collegiumi forma élet” mintegy fél éves időszaka során, Somssich Pongrác keze alatt, összesen tizen végezték hivatali teendőiket, „fele a' felső tót megyékből”. Közük volt „Reviczky Aranyos Árvából, fiatal szeles fiú.” Ráday Levéltár C/85 Tanárky cs. ir. XXIII. Tanárky Gedeon napló 3. 1835–1848. Ifjúkori napló folytatása. Pest, 1837. november 17-i bejegyzés. Reviczky 1833/34-ben II. évfolyamon bölcsész, majd 1834/35–1835/36-ban I–II. évfolyamon jogász a Pozsonyi Királyi Akadémián. Pálmány B. I. 2011. 1121.; M. Novák Veronika: A pozsonyi jogakadémia hallgatósága, 1777–1849. Budapest, 2007. 378.

35 Ordódy Móric (1813–1888) a naplóíró Tanárky felső-magyarországi születésű ügyvédbojtár társa volt a személynálnál. Ráday Levéltár C/85 Tanárky cs. lt. 1766–1932. XXVII. Tanárky Gedeonhoz írott hivatalos levelek, meghívók, feljegyzések. 29. g. Jogot végez; a pozsonyi jogakadémián a jogi tanfolyam második évfolyamát látogatta 1834/35-ben. M. Novák V. 2007. 393. Hites ügyvéd, katona és földbirtokos. Részt vett a magyar szabadságharcban. Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. Budapest, 1998. 607.; Országos Széchényi Könyvtár. Mikrofilmtár. Gyászjelentések A–Zs. F8/35797. A Plakát- és Kisnyomtatványtár mikrofilmezett anyaga.

36 Eperjessy István (*1810?–1875): hites ügyvéd (OSZK Mft Gyászjelentések A–Zs. F8/35797.), a személynök bizalmi embere, éveken keresztül a Királyi Ítéletőrtábla írnoka. A Somogy megyében birtokos Eperjessy család föltételezhetően közeli kapcsolatban állt a szintén Somogy megyei Somssich családdal. Tanárky naplójában a királyi személynök mellett, annak irodájában vele együtt dolgozó joggyakornok ifjak között megemlíti őt is: „Eperjessy István Somogyból a' Personális házi embere, több évek olta eszi kenyerét, nem fiatal...” Ráday Levéltár C/85 Tanárky cs. lt., 1766–1932. XXVII. Tanárky Gedeonhoz írott hivatalos levelek, meghívók, feljegyzések 29. g. Az írnok ugyanabban a házban lakott Pesten, mint főnöke, „a királyi személyes jelenlét helytartója”, az ún. Bene-házban (Úri utca v. Urak utcája [Herren Gasse], ma Petőfi Sándor utca 11. V. Belváros) 616. szám alatt, Bene Ferenc hírneves orvos házában. Közhasznú honi vezér: gazdasági, házi 's kalendáriom 1839. köz esztendőre. Pest, 1839. 224.; Pesther und Ofner Wegweiser Kalender für das ... Jahr 1838. Pest, 1838. 91. Bene doktor kétemeletes, mára már elpusztult házat jeles építészünk, Pollack Mihály tervezte (1820). Bierbauer Virgil: Pesti építőmesterek munkássága, 1809–1847. In Tanulmányok Budapest múltjából. I. Budapest, 1932. 93.; Bibó István: Pollack Mihály. Budapest, 2008. 95.

37 A rokkant és szolgálatra képtelen katonák szállásul szolgáló, háromemeletes barokk épület, a „rokkantak palotája”, az ún. Invalidusok Háza. (Invalidus [lat.] = hadirokkant.) 1783-ban az épületbe gránátos katonákat költöztettek. Az ekkortól Gránátos-kaszárnyaként is ismert laktanyát másként Károly-kaszárnyának hívták. A mai Központi Városháza, a Főpolgármesteri Hivatal épülettömbje ekkor a gránátosok laktanyája volt. Róluk kapta az utca is egykori nevét (Gránátos utca, németül: Grenadier-Gasse [1830]). Mai neve: Városház utca (V. Belváros). Erre az utcára nézett a vármegye régi kuriális házának főhomlokzata, egy cseréptető, hosszú, díszetlen, egyemeletes ház. A Pest-Pilis-Solt megye közigazgatásának székhelyéül szolgáló vármegyházának alsó, földszinti részében voltak a jegyzői hivatalos szobák, míg az emeleten a másodalispáni szállás. Rexa Dezső: A Gránátos-utca és épületei. In Tanulmányok Budapest Múltjából. 10. Budapest, 1943. 190–192.

38 Az óriási épülettömbben március 14-én délben még csak 200, este már 600 ember keresett menedéket. Másnap, 15-én estére az Invalidus Ház épületében az árvíz elől menekültek száma már elérte a 3000 főt. Asztalos M. 1938. 41–42.

lóval. Odébb a' Kendelényi ház³⁹ öszveomolva, a' vármegye ház dülő félben, 's a' Vármegye utzában⁴⁰ majd minden ház támogatva, több helyeken a' canalisok be szakadva. A Kulcsár házig⁴¹ mehettem, ezentúl tenger borított még mindent. A' Magyar Színház⁴² is úszott, 's tetemes károkat vallott, Isten tudja mikor fognak játtzhatni benne!⁴³ A' mint mondják a város egyéb részeiben még nagyobb az inség.

Martius 17 Szombat. Reggel el indultam széllyel nézni a' városban. Az Úri 's Váczi utának fele ki bújt a' vízből, a' kereskedők seperték boltjaikat, 's nézték az okozott ká-

39 Kendelényi ház: lakóház az egykori Sarkantyú(s) utcában (Sporer Gasse); a ház száma: 9. Korábbi helyrajzi száma: 608. Az utca mai neve: Vitkovics Mihály utca (V. Belváros). *Ráday M.* 2013. 628. Ebben a házban lakott Kendelényi Károly (1808-1850) ügyvéd, több ismert család (pl. a Fáy) ügyvédje és perbeli meghatalmazottja. Az első népképviselési országgyűlésen Pest város IV. választókerületének (Józsefváros) képviselője volt. *Pálmány B.* 2002. 445-447. Halála után felesége, Szily Borbála lett a ház tulajdonosa, amely azután Kendelényi Borbála néven van nyilvántartva a házjegyzékekben. *Patachich, Joseph:* Beschreibung der königlichen Freistadt Pesth. Pest, 1833. 20.; Szab. kir. Pest városában lévő házak-jegyzéke... 10.; Pesther Häuser-Schema 20. A család neve nem szerepelt a segélyben részesültek listáján. Magyar kancelláriai levéltár A 103 34. d. Az 1838. évi pesti árvízre vonatkozó iratok. Károsultak jegyzéke 2. Pesti vízkárosult, 's az ajándékegyezményben részesített háztulajdonosok Névjegyzéke.

40 Vármegye utca, V. Belváros. Előzőleg: Megyeház utca (Comitathaus-Gasse), Vármegyeház utca, Vármegye utca (Comitat-Gasse). *Ráday M.* 2013. 612.

41 Kulcsár- vagy Kultsár-ház: Kultsár István (1760-1828), a magyar művelődéstörténet kimagasló alakja, jeles író, lapszerkesztő özvegyének háza az egykori Zöldkert utcában (Grüngarten Gasse). Ezt az utcát Wesselényi Miklós báró naplójának tanúsága szerint már március 14-én éjjel magas víz borította. Wesselényi naplójából idéz *Asztalos M.* 1938. 33. Egy Némethy nevű ember, aki néhány nappal a szörnyű katasztrófa után tette közzé személyes élményeit és megmenekülése körülményeit, lejegyezte, hogy a Kulcsár-ház zsúfolásig telve volt lakókkal, s rémitő volt hallani „a segélyért esdeklő nép tömegének kurjantását”. *Némethy:* Pesti Dunakiöntés. Hasznos Mulsóságok 1838. 26. sz. márc. 31. 194-197. Idézi *Asztalos M.* 1938. 57. Az addig még nőtlen és egyedülálló Kultsár, közelgő halálát érezve, föltehetően 1822-ben, elvette feleségül az őt gondosan ápoló gazdasszonyát, Perger Anna Mária-t (*1789?-†1865). OSZK Mft Gyászjelentések A-Zs. F8/35797. Az író halála után özvegye folytatta a Kultsár által szerkesztett *Hazai 's Külföldi Tudósítások* című politikai lap kiadását. Az özvegy neve szerepel a pesti háztulajdonosok listáján mint újság szerkesztője (Wittwe und Redacteurin der Zeitschrift). Pesti háztulajdonosok összeírása, 1830-1840. Innere Stadt (Belváros) Budapest Főváros Levéltára IV. 1202 s. Ő egy szép emeletes házat építtetett a Reáltanoda utcában, a tanoda mellé. *Karacs Teréz:* Jegyzetek Kultsár István életéből. In *Sáfrány Györgyi* (szerk.): Telegi Blanka és köre: Karacs Teréz, Telegi Blanka, Lóvei Klára. Budapest, 1963. 175-176. /Magyar századok./ Az 1830-1840-es évek sokat foglalkoztatott építészének, Zofahl Lórántnak 1833-ban szerkesztett tervei alapján készült el az épület. *Bierbauer V.* 1932. 97. A korabeli házjegyzékekben megtaláltuk a háztulajdonosok között Kultsár Anna nevét az I. kerületi (Belváros) Reáltanoda utcában. A régi, városrészenkénti folytatólagos számozás szerint a 488. szám alatt, míg a ház új száma a 2-es volt. Pesther Häuser-Schema. Übersicht der neuesten Gassen und Hausnummern-Ordnung in der kön. Freistadt Pesth. Verfasst nach amtlichen Aufnahmen. Pest, 1852. 16.; Szab. kir. Pest városában lévő házak-jegyzéke, melyben valamennyi terek, utcák, házak, ezen utóbbiak tulajdonosai... benfoglaltnak. Pest, 1863. 8. Az utca korábbi nevét (Kolbacher utca, Kolbacher Gasse) Kolbacher Máttyás kamarai hivatalnok, harmincadhivatali ellenőr közeli kertjéről kapta. Mai nevét (Reáltanoda utca, V. Belváros) 1861-től viseli, ugyanis ebben a rövid utcában épült fel Hild József tervei alapján az ország első magyar nyelvű főreáliskolája (1855-1857) késő klasszicista stílusban. *Ráday M.* 2013. 492-493.; *Déry Attila:* Belváros - Lipótváros: V. kerület. /Budapest építészeti topográfia 2./ [Budapest], 2005. 264-265.

42 Pest vármegye színháza, a Pesti Magyar Színház, a későbbi Nemzeti Színház (1840-től), 1837. augusztus 22-én nyitotta meg kapuit. Földváry Gábor másodalispánnak meghatározó szerepe volt abban, hogy az akkori Kerepesi út (Kerepescher Strasse, ma: Rákóczi út, VII. Erzsébetváros) és Országút (Land Strasse, ma: Múzeum körút, V. Belváros) sarkán, a Hatvani-kapun kívül, felépülhetett a színház, ifj. Zitterbarth Máttyás tervei alapján (1835-1837).

43 Az épületbe betóduló víz főként a színház gázvilágítását tette tönkre. Az így keletkezett kárt mintegy 2000 váltóforintra becsülték. Ismeretlen személy levele bátyjához az árvíz pusztításairól. Buda, 1838. márc. 20. In *Kaján Imre* (szerk.): Dokumentumok az 1838-as pest-budai árvíz történetéből. Budapest, 1988. 16. A súlyos károkat szenvedett teátrum csak április 16-án nyitotta meg újra kapuit a színházlátogatók előtt. Szerencsére a színház berendezésének nagy részét a komikus színésznek, Szilágyi Pálnak, a híres színésznő, Szilágyi (Bulyovszky) Lilla apjának köszönhetően, sikerült megmenteni. *Rédey Tivadar:* A Nemzeti Színház története. Az első félszázad. Budapest, 1937. 138-139.; *Szilágyi P.* 1975. 130-134.; Bártfay László napló. Sajtó alá rendezte és bevezette: *Kalla Zsuzsa.* Budapest, 2010. 30.

rokat, de itt a házak épen állottak. A' Nagy piatzon⁴⁴ a Derra két emeletes ház,⁴⁵ noha víz sem ért hozzá, öszve omlott, ' csak festett falai, a' függönyök ' néhány képek láttzottak a' falakon. A' Dunán gőzhajó hordta át Budára az embereket. Később Földváry Alispán Urral⁴⁶ és Ecksteinnal,⁴⁷ ki a' veszély alatt álom 'étel nélkül dolgozik,⁴⁸ ki ladikáztunk a Kerepesi lineához,⁴⁹ a' hihetlenségik [!] borzasztó volt mit erre láttunk! Az egész József 's Therezia város öszve omlott, ritka utza hol három négy ház épen maradt. Innen az Üllői lineához⁵⁰ lovagoltunk, erre hasonlóan minden rom. A' Ludoviceánál⁵¹ több mint öt ezer szegény ember nyomorog,⁵² a' beteg már is sok. Láttam egy döglött lónak miként hordták el farát enni. Nevezetes látni mint tódul az éhes nép, ha valahol kenyeret osztanak. Nyomban itélő hatalommal van fel ruházva a Városi Tanács a lopók akasztatására.⁵³ Wesselényi mint

44 Nagy piatz: a mai Erzsébet tér (V. Lipótváros) egykorú elnevezése: Piac tér (Markt Platz). *Ráday M.* 2013. 216. Ez a terület, mivel a Belváros többi részéhez képest kissé magasabban feküdt, a vízáradat elkerülte. Az első rettenetes éjszakán ezt kihasználva, sok ezer ember táborozott a márciusi hidegben, a szabad ég alatt, ezen a vízzel nem elárasztott, piacként használt téren. *Tonelli S.* 1944. 31. A közelgő József-napi (március 19-i) országos vásár miatt a vidékről Pestre özönlő vásári nép tömegei ekkorra már előzőnlötték a város fő piacterét, ahol igen sok vásári sátrat és elárusító bódét állítottak fel. *Asztalos M.* 1938. 44.; *Trattner J.* 1838. 220. Petrichevich-Horváth Lázár, a konzervatív író és hírlapíró, miután veszélyeztetett szállását el kellett hagynia, „három nap és éjt” volt kénytelen egy vásári sátorban „tanyázni”. Széplaki Petrichevich Horváth Lázár naplója az 1837–38. évekről. Buda, 1838. márc. 19-i bejegyzés. In A Petrichevich család naplói. II. 3. Közli: *Báró Petrichevich Horváth Emil.* Budapest, 1941. 40.

45 A kétemeletes házat Derra Naum görög kereskedő építtette, majd a ház Duna felőli oldalának 1838-as ledőlése után a család Hild József tervei alapján újjáépíttette (1838–1839). *Déry* 2005. 128. A sarokház az V. kerületben (Lipótváros), a mai József Attila (egykor: Fürdő [Bad Gasse]) utca 16. és az Október 6. (korábban: Bálvány [Götter Gasse]) utca 2. szám alatt található.

46 Földváry Gábor (1787–1854): mérsékeltellenzéki politikus, 1832-től 1838-ig Pest-Pilis-Solt vármegye másodalispánja, utóbb a megye főispáni helytartója. 1843 és 1846 között Csongrád megye főispánja. Elévülhetetlen érdemei voltak a Pesti Magyar Színház, a későbbi Nemzeti Színház létrehozásában (1837). Vas Gereben róla írta *Egy alispán c. híres regényét* (1858).

47 Eckstein Adolf (1807–1872): pesti ügyvéd, távollevő főrendek követe az 1832/36., az 1839/40. és az 1847/48. évi országgyűléseken. *Pálmány B. II.* 2011. 1671.

48 A herculesi természetű és nagy testi erővel bíró fiskális bátorságával és önfeláldozásával sok ember életét mentette meg. *Asztalos M.* 1938. 50. Hősies helytállásáról a kritikus napokban a jól értesült angol író, Julia Pardoe is megemlékezett a reformkori Magyarországot és annak intézményeit bemutató, nemzetünk iránt nagy rokonszenvet tanúsító, háromkötetes munkájában (The City of the Magyar or Hungary and her Institutions in 1839–40. I–III. London, 1840), külön fejezetet szentelve művében a pesti árvíznek. *Julia Pardoe: A magyarok városa avagy Magyarország és intézményei 1839–1840-ben.* I. Máriabesnyő, 2015. 149. A hazai sajtó is beszámolt róla, hogy a veszély napjaiban „személye veszélyeztetése által... buzgón szorgalmaskodott”, s „kitünő érdemeket szerze”, amiért őt érdemei elismertetéseként Pest vármegye 1838. ápr. 30-án, Pesten tartott közgyűlésén a megye karai és rendei fölterjesztették az uralkodóhoz a nemesi cím megszerzésére. *Jelenkor* 1838. 37. szám. május 9. 145.; A' pesti nagy árvíz. *Rajzolatok a' társas élet és divatvilágból* 1838. I. 23. szám. március 22. 174.; vö. Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára PPS vm. Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok. IV.3 c/1 1837–1838. 1837. 1. kútfő/1838. Végül is az uralkodó nem támogatta Eckstein nemesi rangra emelését.

49 Kerepesi line: Kerepesi út (Kerepscher Strasse), a mai Rákóczi út (VII. Erzsébetváros, VIII. Józsefváros). Linea (lat.) = határ, vonal; átvitt értelemben valaminek a vége, határa.

50 Üllői line: Üllői út (Üllöer Strasse). A XIX. században a VIII., IX. és a X. kerületen végig, az egykorú Pest határáig húzódó hosszú út. *Ráday M.* 2013. 603.

51 A Magyar Hádi Akadémia Pollack Mihály által tervezett épülete az Orczy-család kertjében 1836 végén készült el. A hatalmas épületegyüttes 124 szobát, 37 tantermet, 17 konyhát és 62 éléskamrát foglalt magában. *Bibó* 2008. 124–128.

52 Mivel az épület még üresen állt, s az árvíz még a legmagasabb vízálláskor is csupán az előtte lévő park széléig ért el, nagyon sokan menekültek oda. 16-án este már 6000 ember húzódott meg a falai között, s ez a szám később a 10 000-et is elérte. *Asztalos M.* 1938. 41.

53 Lónyay János árvízvédelmi királyi biztos előterjesztésére József nádor Pest városát rögtönítélő hatalommal ruházta fel, amely kötélt általi halált helyezett kilátásba a rablók és tolvajok számára. *Asztalos M.* 1938. 82. A pesti városi tanács tevékenységéről a nagy árvíz alatt Wesselényi igen lejtújtóan emlékezik meg naplójában. Tehetetlenséggel vádolta a tanácsosokat, úgy tapasztalta, hogy a mentésből nem igazán vették ki a részüket.

egy Isten jár a nyomorok bokrai közt! De le kell tenni tollamat, mert sem a' veszély nagysága, irtóztatósága, sem kavart fogalmainak képessége nem tesznek hogy csak gyenge rajzát is adhassam a' századokra ható veszélynek! Pest – a' roppant emelkedő, a szép, virágzó ifjú Pest, le alázva, fél századra van vissza nyomva.

Martius 22. Csötör[tök]. A' vízőzön után szomorú Pestnek képe. Minden multság zárva, minden, ki futhatott, itt hagyta az előbb örömeit, most nyomorúság fészket. A' fiúk, barátim, többnyire elszédtek, el esmerős házaim is. Még Földvályék vagynak itt, nálok sok, különben unalmas orát, jól töltök el. Szomorú látvány a beázott boltok, árúk, szemlélete is, a dűledezett, támogatott házak, a' ki éhezett, rongyokba burkolt, kolduló, asszonyok, gyermekek!

Collegáim meg kerültek; Sturman egy hét múlva jött haza, életveszély közt mentette meg beteg ötsét. Az inség enyhítésére néhány szép adakozást halottunk már. Sina 110 ezer,⁵⁴ a' császár 20 ezer pengőt küldöttek. Biztat a remény, hogy a' haza szíve, fel fog még romjaiból emelkedni, 's előbbi szárnyaira kelve, [fog] röpködni a haladás pályáján, szét árasztandó a' miveltetés, 's jól lét üdveit, a' nagy testben, a szegény hazában!

Az 1970-es nagy tiszai–marosi árvíz és Makó kitelepítésének emlékezete

VÍZÜGYI HELYZET AZ ALSÓ-TISZA ÉS A MAROS VIDÉKÉN

Magyarország délkeleti részének vízügyi körülményeit a korábbi évszázadokban a Tisza és mellékfolyóinak természetes kialakulása és állandóan változó lefolyási nyomvonala határozta meg. A sík terület, a lejtés hiánya okozta a hatalmas kanyaros kitérőket. Emiatt megnőtt a víz útja, a nagyvizek levonulási ideje.¹

A XIX. század közepétől meginduló Tisza-szabályozási munkálatok a folyó hosszát mintegy negyven százalékkal csökkentették. Csongrád megye a Tisza völgyén belül a legmélyebben fekvő terület, emiatt különösen fontos az ár- és belvízvédelem. A Széchenyi István által kezdeményezett és Vásárhelyi Pál által kidolgozott országos Tisza szabályozási terv végrehajtása lassan haladt, mert a közvetlenül érdekeltek anyagi ereje kevés volt a védelmi töltések gyors megépítésére. Ez Szeged pusztulásához vezetett az 1879-es nagy árvízben.² A pusztulás utáni széles körű összefogás (az európai fővárosok segítségnyújtása ma a körút részeinek elnevezéseiben tükröződik) eredményezte a város újjáépülését, és a

.....
Mint írta: „dolgozva keveset lehetett látni”. A megelőzés érdekében szinte semmit nem tettek a közelgő veszedelem elhárításáért. *Asztalos M.* 1938. 36.

54 Báró Sina György (1783–1856) bankár, mecénás, a Lánchíd építésének fő támogatója; pénzümánya 40 ezer pengő forint volt. *Asztalos M.* 1938. 97.; *Sántháné-Fodor B.* 1988. 385.

1 *Farkas Csaba*: Történelmi bevezető, 9. In *Emlékkötet az 1970. évi Maros és Alsó-Tisza vidéki árvízről*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XXXVIII. Szerkesztette: *Berta Tibor–Biernacki Karol*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2010. Továbbiakban röviden: *Emlékkötet*.

2 *Dr. Vágás István* (hidrológus és a töltésállapot-vizsgáló csoport vezetője): Bevezető az 1970. évi árvíz 40. évfordulója megemlékezéséhez. In *Emlékkötet* 13.